

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Dávid Ferenc lelkének számos vonása kétségbevonhatatlanul bizonyította eddig is, hogy tisztán a vallásos ember típusához tartozott, de lelkének még egy titkos kamrája zárva áll. Viszonya a hatalomhoz, az elsőségérzéshez nincs tisztázva. Nyissunk be ide is, hadd lássuk az itt feltáruló új és sajtáságos csodákat.

A vallásos hősöknek közös tulajdonságuk, hogy magukat kegyelembe fogadottaknak, világosan látóknak érzik s éppen ezért kötelességüknek tartják, hogy embertársaikért, akik rendesen kevesebb ajándékkal bírnak, a végletekig harcoljanak. A karizmatikus ajánlékokat a vallásos hősök nem „élvezik“, hanem azok számukra harcot jelentenek, amelyben ők mint vezérek, leghamarabb veszthetik el még földi életüket is. De a küzdelmet mégis folytatják, mert erre kötelezi őket az elsőség, amely nekik fogságot, értékeszményeikkel szemben roppant lekötelezettséget jelent.

Dávid Ferenc éppenny, mint az összes elhívott lelki vezérek magát az isteni igazság bajnokának érezte, nem pedig a saját gondolataiért küzdő férfiúnak. Ezért sohasem magáról beszél, hanem Isten munkájáról, ha nehéz küzdelmeiről emlékezik. „Szokás a világban, hogy valamikor Isten az ő igéje tisztítását elkezdi, szidalmaztassék igazsága. A próféták, Krisztus és az apostolok ellen is afféle kiáltás volt, hogy a békesség és egyenesség megrontói, am azok okát Krisztus szent Jánosnál a 3. részben, nem az ő igéiben, de inkább az emberekben lenni állítja, midőn így szól: A világosság a világra jött, de az emberek inkább szerették a sötétséget... Az igazság most sem megy elő háboruság nélkül, mert a sötétség gyermekei fogvatartják a hitetleneket s mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal annak országát kezdik ostromozni.“¹ De hiába az ellenfél rontása, mert Dávid meg van győződve, hogy ő az Isten igazi baj-

¹ Dávid F.: Rövid Utmutatás. Idézi Jakob E.: i. m. 100 l.

noka. És Isten közbe fog lépni érette, mint hajdan Izraelért közbelépett, amidőn azt ellenfelei folyton támadták. „A mi előmenetelőket is sem a gyalázás, sem kard, sem semmi Antikrisztus feltartóztatni nem fogja, mert az igazság hatalmas világa immár ajtónk előtt van s Isten az ő művére segedelmét adja.“¹ Prédikációiban így buzdítja hallgatóit. „Győzd csak elvárni, hidd el, hogy Isten az ő igéjének együgyü (egyszerű) voltát megoltalmazza.“²

Mi által lesz ez egyes ember az isteni igazság hordozójává és hőségévé? Erre Dávid is éppenny felelt, mint minden keresztény, aki a saját életét teljesen az Isten kezébe érezte; „Mint a szél láthatatlanul izgat és feltartóztatás nélkül mozgat mindeneket, úgy az Isten is hatalmának láthatatlan ereje által indítja meg azok szívét, kiket Ő szent fia által magának választott.“³ S ha az elhivatás-szerű munkában akadályokra talál, ő is vallja, a keresztény vértanukkal együtt: „Mi tisztünk az Úr akaratának betöltésére, tudományának dicsőségéért minden veszedelem elhordozására készen lenni.“⁴ Az Isten által történt elhívás átérzése, oly roppant erőt kölcsönöz az elhivottaknak, hogy készek Istenért akár az egész világgal szemben is helyüket megállani. „Akármint erőszakolja a dolgot a világ, nyilvánvalóvá fog az előtte lenni, hogy az Isten csak egy.“⁵ Így kiált fel Dávid, amikor már bizonyos volt felőle, hogy mindenki ellene fordult, de az Isten ott élt szívében. Ugyanakkor, mikor a kegyelembe fogadott keresztények magukat Isten bajnokainak tekintik, ugyanakkor meg vannak győződve arról is, hogy ellenfeleik sötétségben járnak. És ez nem is lehet másképen. Aki előtt a legteljesebb igazság megnyilatkozik, az kénytelen látni az árnyba borult területeket is, amelyeken még nem sütött fel Isten napja. „Oh mélységes lelki sötétség! Világosság Atyja! Szánd és szabadítsd meg e vakságban sinylődőket a Te szerető szent fiad által!“⁶

Mondhatná valaki, hogy az elhivottaknak ez az oldala a legveszélyesebb, mert ez a szellem, az ellenfél igazságának kétségbe-

¹ Dávid F.: De vera et falsa. . . liber secundus. Idézi Jakab E.: i. m. 92 l.

² Dávid F.: Prédikációknak első része: Jézus XIII.

³ Dávid F.: Prédikációknak első része: Szentlélek I.

⁴ Dávid F.: Refutatio Scripti Petri Melii. Idézi Jakab E.: i. m. 134 l.

⁵ Dávid F. utolsó prédikációjának (1579. márc. 27.) főgondolata. Idézi Jakab E. i. m. 232 l.

⁶ Dávid F.: Refutatio Scripti Petri Majoris.

vonása vezetett annyi háborúra, vallási gyűlölködésből eredő üldözésre. Annyi bizonyos, hogy szellemi irányzatok mindig harcban kell, hogy álljanak egymással, mert ahol nincsen harc, ott élet sincsen. Az ellenvetés csak akkor jogosult, ha a szellemi harc helyét durva öldöklés, üldözés, erőszakoskodás veszi át. De addig, amíg ez az evangelium-ellenes magatartás be nem következik, addig mindig jogosult, sőt kötelességszerű a harc az igazságokért, életünk eszményeiért.

Dávid Ferenc magatartása az ellenféllel szemben teljesen szellemies volt. Nem ismerte az erőszakoskodást, amit sokan úgy magyaráztak, hogy ő a „felvilágosodás“ türelmességének előfutára volt. Ez azonban óriási történelmi tévedés. Ugyanis a felvilágosodás türelmessége hitközömbösségből származott. Minden felvilágosodás a vallási-érzelmi elemek háttérbeszorításából áll s a rációnak, a puszta észnek előtérbe jutásában jelentkezik. A racionalista, felvilágosodott embernek nincs abszolút igazsága, amelyért élni-halni kész, számára minden igazság jó, mert úgy sem az a fontos, hogy igazság legyen az, hanem csak az a fontos, hogy az ember annak fogadja el. Ez a praktikus „hinni akarás“ (will to belief) az ujkor racionalizmusának terméke, akármennyire is ellentétben látszanak állni. Ebből az újkori észjárásból sohasem születik meg az az elszánt, Istenbe épült, igazságaiért harcolni és halni kész embertípus, amelynek sorába tartozik a mi Dávid Ferencünk is. S ha ő mégis, minden meggyőződése s az igazság felől táplált nagy bizonyossága ellenére is türelmes volt, annak oka egészen másutt keresendő. Még pedig olyan téren, amelyre eddig alig vetettek fényt: *gondolkodásának metafizikai mélységében*. De egyáltalán nem egyeztethető össze a felvilágosodás szellemével, amely gyökeresen metafizika-ellenes.

A Rövid Magyarázat utolsó részében fölveti Dávid Ferenc azt a kérdést, hogy hogyan áll fenn a sokféle nézet mellett mégis egy és abszolút keresztény igazság: „Valamikor az Urnak egyházában visszavonások és különböző értelemek támadnak az tudományban, sokakban kételkedés támad az igazi anyaszentegyházról,¹ hogyha vagy-e valami igaz anyaszentegyház, avagy nem... Hasznos dolognak véltük ennek okáért lenni, hogy megmutassuk ezt, noha lesznek efféle visszavonások az anyaszentegyházban, mindazonáltalai vagyón és még nem szűnik lenni az igaz anyaszentegyház.“

¹ Bölcséleti nyelven szólva: „az egyetlen abszolút igazságról“.

Már az őskeresztény-egyházban is voltak az igaz tantól eltérések, de Pál apostol is már abban bizott, hogy az Urnak ama nagy napja tűzzel fogja megpróbálni az igazi tant, miközben a hamisat elégeti: Az emberek mindig az egyszerű evangéliumban hittek s csak a pápai doktorok toldották hozzá a sok emberi találmányt. De most az Urnak napja megnyilatkozott s tűz fogja megemészten a hamis tudományt. De ez nem történik hirtelenséggel, hanem lassú fejlődéssel. S ennek a fejlődésnek szerzője nem az ember, hanem az Isten. „Ha Istennek lelke minket mindjárt meg szállana, teljességgel újonnan születhetnénk, kétségkívül nem jutnánk üdő szerént (lassanként) eképen az hitnek minden cikkelyeinek igaz értelmére az ilyen nevedésekkel (gyarapodással, fejlődéssel.) De miért, hogy az hit Istennek ajándéka, ő adja az mennyit kinek akar adni és mikoron, ha a tusakodásokért és az értelemben való külembezésnek mivoltáért tagadjuk lenni Istennek egyházát, azt kell mondanunk, hogy az Izrael népe között nem volt az igaz anyaszentegyház, miért hogy annyi sok szerzetre szakadtanak vala Krisztusnak eljöveteinek előtte.“¹ Ezekből a sorokból láthatjuk, hogy Dávid bizonyosra vette, hogy neki Isten az abszolút, egyszerű, evangéliumi igazság megpillantását adta meg, de azt is látta, hogy Isten ezt az ajándékot nem mindenkinek adja meg, hanem csak lassan-lassan, fokról-fokra (üdő szerént) emeli az embervilágot s kinek-kinek annyi hitet ad e fejlődés folyamán, amennyit akar. Hogy az ajándék különböző nagyságának mi az oka, azt Dávid nem tudta, de mi sem tudjuk, mert ez egyike az emberi élet legnagyobb titkainak, amelybe mint Istennek akaratába csak belenyugodni lehet. Aki tehát ez ellen az isteni elhatározás ellen hadakozik s az embereket *kényszeríteni* akarja az abszolút evangéliumi igazság elfogadására, az az Isten ellen száll harcba. Ezért nem szabad másokat hitük miatt üldözni, ezért kell türelmesnek lenni, hiszen Isten ugy is gondoskodik majd előhaladásunkról, csak mi hirdessük a tiszta evangéliumot, tegyük meg, amit Isten reánk bizott s a többit bizzuk ő reá. Ez az Isten akaratában való megnyugvás az igazi forrása Dávid Ferenc türelmességének. „Bizzatok én meggyőztem a világot“ mondja Jézus János evangéliumában s ez a bizalom elveszi minden türelmetlenség élet és hüvelybe dugatja az üldözésre kirántott, villogó kardot. Ennek a vallásos bizalomnak természetesen semmi köze nincs a hitközöm-

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat P. iv.

bösséghez, a minden-mindegyhez, amely a felvilágosodás türelmesség elvének alapja.

Miután megmutattuk Dávid Ferenc lelkének vallásos vonásait, hátra van, hogy megmagyarázzuk, miképpen lehetséges az, hogy egy „megvilágosodott” próféta a megvilágosodás után is még változásokon megy át s a hitet állítólag egy újabb hittel cseréli fel, amint azt Borbély István állítja Dávidról,¹ amikor Dávid unitárius vallásában két periodust különböztet meg: a) a Serveto-hitü korszakot s b) az u. n. tiszta unilárizmus korszakát.

Borbély István tanulmányai során Dávid Ferencet soha nem vizsgálta lélektani alapon, hanem csak a külsőt, a szókat, a kifejezéseket nézte. Ezen az alapon nagyszerűen megírhatta Dávid szimbolum (dogma) alkotó tevékenységét, de egyáltalán nem tudott számot adni arról a titokról, ami pedig a vallásos élmény lényege: a szimbolum mögött rejtőző értékeszményről. A vallásban három elem fonódik össze: két teoretikus jellegű mellékaktus és egy vallásos jellegű főaktus. Az ész nyújthat egy bizonyos világnézetet, mely értékmentes. Erre az alapra épül a vallásos aktus, amikor az egyén világnézete s vele kapcsolatosan az egyén élete „végső értelmet” nyer. A világnézeti alapnak és az értékelő érzelemnek (hitnek) egymásra találását követi a kifejezés, ami megint racionális művelet. Borbély István csak ezt az utóbbit kutatta s ennek változásából visszakövetkeztetett arra, hogy az előbbi kettőben is változás történt. Ez pedig a legnagyobb tévedés, amelyből Dávid Ferenc lelkületének félreismerése következett.

Dávid Ferenc lelkében az élete jelentőségét meghatározó megvilágosodás 1565-ben történt meg s az ekkor nyert nagyszerű vallásos értékrendszeren semmi változás nem történt később sem. De köztudomásu, hogy az értékek kifejezése mily nehéz, a misztikusok azt mondják, hogy lehetetlen. A kifejezéssel gyötrődött Dávid Ferenc élete végéig anélkül, hogy értékeszményeiben, vallásos élményeiben csak egy vonalnyi változás is történt volna. Dávid 1565-től kezdve az evangéliumi unitárizmusnak volt a híve s élete utolsó leheletéig az is maradt. Ennek az evangéliumi unitárizmusnak volt egy nehéz pontja, t. i. annak a kifejezése, hogy ki volt Jézus. Jézus értékét az unitárius hitrendszerben a legpompásabban egy elhunyt angol teológus fejezte ki s ez így hangzik: „Jézus nem Isten, Isten nem

¹ Borbély I.: A magyar unitárius egyház hitelvei 83. 1.

Jézus; hanem Jézus isteni és Isten tudományának dicsőséges fénye tündöklük Jézus arcán.¹

De amig erre az adékvát kifejezésre eljutottunk, addig sok kifejezést kellett végigpróbálni ugyanannak az élménynek a szimbolizálására. Dávid teljesen a fent kifejezett élményt élte át 1565-ben, de ennek leírása hátralevő életében folytonos törekvések és gyötrődések tárgya volt. Azt, hogy Jézus nem Isten, azt Dávid Ferenc is látta az evangéliumból. Ezt fejezte ki azzal, hogy más a pápa Krisztusa és más az ő evangéliumi Krisztusa. „Az ige, a Krisztus ember, mert emberi módon született, nem mint a pápa Krisztusa második személy és az Atyától született. 1569 évvel ezelőtt született és nem mint a pápáé, melynek nincs napja, esztendeje, ideje.“² Ugyanott írja tovább, hogy az ő „Krisztusa megfeszítettett, de a pápáé nem, mert az pápa Krisztusa szenvedhetetlen.“ Ebből világosan kitűnik, hogy Dávid 1570. előtt épen úgy embernek tartotta Jézust, mint 1579-ben. Hogy Jézus nem Isten, ezt a negatív tételt 1565 óta állandóan vallotta Dávid,³ de azt, hogy „isteni“ azt kifejezni nem tudta másképp, mint úgy, hogy az Isten szót állítmányképen alkalmazta. Jézus a maga alanyi, személyi mivoltában nem Isten, de mint jelző mégis állítható róla, hogy ő Isten, mert ő az istenségnek emberi tükörképe. „Ha azért az Krisztus istenségéről kérdezed, értsd meg, hogy más *istenség* nincsen, hanem az Atyáé: sem idő szerint való istensége nincsen, hanem az Atyának istensége lakozik öbenne teljességgel.“⁴ Egy más helyen ezt olvassuk: „Sőt azt mondom, hogy valaki a Krisztust igaz Istennek nem vallja lenni, átkozott legyen.“ És mégis ezt a Krisztust ő embernek tartotta, csakhogy olyan embernek, aki az Isten képét teljesen hordozza itt e földön. Épen azért felette tisztelendő, amit másképp nem tudott kifejezni Dávid Ferenc, mint hogy imádandó.“ Ha meg akarod Istenedet ismerni, tekints Krisztusra, kiben minden gazdagságát megtalálhatod, mert a

¹ „Jesus is not God; God is not Jesus, but Jesus is divine and the glory of the light of the knowledge of God shines in the face of Jesus.“ Cyrill Flower cikke A. Hall által szerkesztett könyvben: Aspects of Modern Unitarianism 91. lap.

² Dávid F.: Prédikációknak első része: Jézus XI. pr.

³ Ennek ép az ellenkezőjét hirdeti Borbély István: A magyar unitárius egyház hitelvei 26–27. és 32. l.

⁴ Dávid F. Prédikációk: Isten VI. pr.

láthatatlan Istennek tüköre.“¹ Másutt ezt olvassuk: „Az Atya Isten Krisztus által láttatik és esmertetik. Ezt az Atya Isten úgy végezte és ebben az tükörben akarta önne magát megmutatni és megismertetni.“² Vagyis Jézus munkája és rendeltetése szerint viseli Isten képét, nem pedig önmagától, mint maga az Atya Isten. „Szállj be az egész derék szentírásba valamennyi nevezetít találod az Krisztusnak az írásba, mind tisztiról adattak.“³ Vagyis Dávid Ferenc az Isten szóval, mint állítmányi kiegészítővel (jelzővel) azt akarta kifejezni, amit mi úgy mondunk: *isteni*. Jézus isteni: ezt az egyszerű főmondatot az akkori teológiai szaknyelv fogyatékosága miatt képtelen volt megszerkeszteni. De folyton ekörül gyötrődik tiszta kifejezésre vágyó lelke. Ezerszer megpróbálta kifejezni, de még akkor sem sikerült. Mikor megtámadták, hogy két Istenben hisz, megható olvasni, hogy hogy bajlódik a nyelvvel, amely nem enged és nem adja át magát készséges eszközül. „Maga az istenség csak az Atyáé, miképen az Atya is csak egyedül önmagától való Istennek nevezetik a Szentírásban. De ami Urunk Krisztus Jézusban nem az az istenség lakozik, hanem annak az istenségnek teljes volta... Az istenségnek teljes voltát mondom lenni, azaz erőt és hatalmat, mellyel a rettenetes nagy kínt és halált szenvedte és vérét a keresztfán kioltotta.“⁴ Nyilvánvaló, hogy Dávid Ferenc a Jézusban levő szellemi nagyságot más szóval nem tudta kifejezni, mint azzal, hogy Isten, mert a szentírás csak ezt a kifejezést ismerte, de a szentírás is mindig hozzátette, hogy másképp érti az Isten szót, ha Jézusról és az emberekről van szó, mint ha az Atyáról.⁵ Ha a 82. zsoltárban maga az Isten nevezi az embereket isteneknek, akkor Dávid sem tartózkodhatott attól, hogy Jézust e jelzővel illesse, de amint az emberekről nem gondolható, hogy alanyilag istenek, épen úgy Jézusról sem. S ami pedig Jézus imádását illeti, ebben sincs semmi változás az 1565. évi élmény után. Dávid mindvégig a tanítvány hódoló alázatával és rajongásával állt az ő Jézusa előtt. Jézus „dicsérendő Isten örökké, kit imádunk és ápolgatunk“ (csókolunk) írja megható

¹ Dávid F. Prédikációi. 129. l.

² Dávid F. Prédikációi: Isten II. pr.

³ Dávid F. Prédikációi: Jézus VII. pr.

⁴ Dávid F. Az egy Atya-Istennek 30. l. Idézi Borbély: A mai unitárius hitelvek 68. l.

⁵ Lásd János evangéliuma 10. rész 34–36. v.; 82. zsoltár.

Dávid Ferenc 'arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

szeretettel 1567-ben. „Krisztus valósággal a mi életünk és feltámasztásunk, mivel benne bírjuk életünk és feltámasztásunk bizonyosságát és zálogát“ írja 1579-ben.¹ Krisztus az én életem! ez a hitvallás nem épen olyan tisztelet-é; mint az, amelyet a fejletlen kifejezés még 1567-ben imádatnak mondott. Jól jegyezte meg egy angol teológus, hogy az imádatnak a mindennapi nyelvben két jelentése van: a) jelenti az adorációt, amely egyedül Istent illeti meg, b) de jelenti az erőnek, a nagyságnak az emberi lélekből fakadó mély tiszteletét is. És ebben az értelemben Jézust mód felett megilleti a tisztelet és ezt az unitáriusok is kifejezhetik, mint ahogy ki is fejezik imáikban.²

Az adoráció csak Istent illeti meg, ezt a tételt ilyen szabatosan Dávid Ferenc 1565. után rögtön nem tudta kifejezni, de hogy a második értelemben Jézust 1579-ben is „imádtá“, azaz hódolattal tisztelte, abban soha senki kételkedni nem fog, aki Dávid írásait olvassa.

1565 és 1579 között nincsen semmi ellentét, köztük nincs élménybeli különbség. *1579-ben is Dávid számára az Isten képe Krisztus maradt, akiben látta és szemlélte sorsát és titokzatos jövődjét.* Ugyanaz a szent odaadás Isten ügyéért, ugyanaz a bizonyosság, hogy ő az egy Isten hírnöke, ugyanaz a rajongó tisztelet a megfeszített Krisztus iránt, ugyanaz a lángoló szeretet az evangélium örök igazságaival szemben; ezek az örökegy és örökké szent érzések töltötték be Dávid Ferenc lelkét a nagy fordulattól (1565) egész haláláig. „Miképen a kenyér erősíti és táplálja az testet, azonképen az Krisztus a mi lelkünknek kenyere és élete.“³ Ez az érzés volt életének alapja, ezért küzdött, ennek tisztaságáért írt, beszélt, fáradozott s végül ezért a legfőbb eszményért vértanu halált szenvedett. Aki így szerette az ő Istenét és annak szent fiát, annak az emlékéért nem lehet meghamisítani, nem lehet feketét mondani, ahol fehéret mutat az elénk tartott kép, az örökszép emberi lélek.

Itt van az ideje és most van az az óra, amikor Dávid Ferencet ki kell szabadítanunk a multak ködéből és az utána következő

¹ Dávid F.: De dualitate. Idézi Borbély István; A mai unitárius hitelvek kialakulásának története 102. l.

² Freedom and Truth című kötetben (1925. London) S. H. Mellone: Unitarian christianity in the twentieth century 62. lap.

³ Dávid Ferenc: Prédikációk. Jézus VII.

századok félreismeréséből s őt, mint az evangéliumi világnézetnek: „a tiszta“ unitárizmusnak képviselőjét a tisztelettel körülvelt igazságnak magas piederstáljára kell állítanunk.

V.

Mit jelent hát ez a hős, ez a XVI. századbeli ember minékünk, a XX. század szenvedő embereinek? Tud-e még ma is valamit mondani nekünk, kik oly sokat próbáltunk s oly sokban csalódtunk? Az a meggyőződésünk, hogy a körülöttünk szétbomló világba csak az evangélium, még pedig a dávid-ferenci szellemben újjáéledt evangélium fog új értelmet, új értékeszményt hozni. Ugy érezzük, hogy Dávid Ferenc előképe az eljövendő vallásos embernek, akinek elméje fejlett, de ezért szive nem hogy hűvösebben dobogna, de annál forróbb, annál hevesebb.

Vessünk még egyszer egy pillantást arra, amit korábban mondtunk, hogy Dávid Ferenc értékét a teljes egészében lemérhessük. Minden vallás három elemből tevődik össze: egy intellektuális alaptól, amelyet nevezhetünk világnézetnek is, azután egy érzelemből, amely a világot egy Magasabb Valósággal hozza összeköttetésbe, nevezzük ezt az érzelmet hitnek¹ s végül az intellektuálisan alapozott érzelmek szavakban történő kifejezéséből, nevezzük ezt a hitelvek (dogmák) rendszerének. Szóval minden vallásban két emberi tevékenység ölelkezik: az ész (világnézet, kifejezés) és az értékérzés. A vallásnak sajátos jellegét azonban a második tevékenység adja meg. S ez azt jelenti, hogy lehet bármilyen világnézeti alapon abszolút vallásos érzületre szert tenni. A bantu néger, a katolikus hívő, az unitárius vallásos lélek teljesen egy és azonos, amikor „hisz“, vagyis amikor élete „értelmét“ a Magasabbrendű Valóságban keresi. De természetesen ennek a hitnek más és más világnézeti alapot vet mindegyik s ez már intellektusának fejlettségétől függ; azonban ez utóbbi tény a hitelményt egyáltalán nem csökkenti, hiszen

¹ Megjegyezni kívánjuk, hogy a hitnek két értelme v. n a mindennapi beszédben a) az itt jelzett szorosabb értelmű hit a vallási aktus szive, b) a tágabb értelemben használt hit az, amely már az intellektuális világnézettel való összeszőződésből áll elő. Az előbbi a formális hit, az utóbbi a materiális, tartalmi hit.

a felsőbb világba vetett hit, az iránta megnyilvánuló ragaszkodás épenoly tökéletes lehet egy primitív vademberben, mint egy fejlett európai keresztényben. Ez a hit teljes biztonságot jelent a hívőre, aki teljesen a Magasabbra hagyatkozik, Tőle függ, Ő adja értelmét összes törekvéseinek s ez az a hit, amelyen nem lehet okoskodni, ezt meg kell érezni, mert „okoskodni fölötte annyi, mint kételkedni és tagadni“. (Pascal).

Azonban nem így áll a dolog a hit intellektuális alapjával: a világnézettel. Itt már lehet okoskodni, itt már lehet a folyton fejlődő teoria alapján új alapot vetni, lehet világnézeti alapon újabb és újabb hitelvi rendszereket létrehozni, azonban mindez nem változtat a vallás „hit“ élményén, amennyiben ez az élmény csakugyan létrejön. Sokan vannak, akik az intellektuális alapot és a hitet össze-zavarják s a vallás világnézeti alapjait (hitelvét, dogmáit) is úgy tüntetik fel, mint amelyet el kell fogadni, ha az illető valóban „hivő“ akar lenni. Ilyen alapon erőszakolják régebb időben keletkezett felekezetek idejét múlt intellektuális világkép alapján létrejött dogmakincsüket, elavult hitelveiket. S ha a fejlettebb emberi ész lázadozik ez ellen, azt mondják: ez nem tudomány, ezt hinni kell. Nagyobb visszaélést, csúfosabb zür-zavart ennél el sem lehet képzelni. *Más a hit és más az elméleti világkép minden vallásban.* A hit önálló és független momentum, amely nincs kötve egy bizonyos világképhez, hanem bármely ész-szerű világképhez kapcsolódhatik. A hit ajándék, sugallat, amely felülről származik s koronát tesz arra a világképre, amelyet az ember alulról, az ész segítségével épít. *S ez az ész-működés az, amely a különböző felekezeteket létrehozza.* Hogy az emberek ezen a téren, miért különbözők, miért oszlanak típusokra, azt nem tudjuk, csak belenyugodhatunk abba, hogy ennek így kell lennie. Az elmélettel tágult tartalmi hit is Isten ajándéka, legalább is annyiban, hogy tipushoz való tartozásunk nem tőlünk függ, azzal mi veleszületünk. De a típusunknak megfelelő világnézeti alapot mi építjük értelmünk segítségével, vagy legalább is ennek alapján *választjuk* a legmegfelelőbbet. S épen ezért a vallásos világkép megalkotása teljes szabadságában áll az embernek, ezen a téren semmiféle külső kényszerítésnek helye nincs. Kényszerről csak a logikai és érzelmi, vagyis belső szükségszerűség alapján beszélhetünk.

Ha ezt tisztán látjuk, kérdezhetjük magunkban: mi Dávid Fe-

renc értéke a múltban és a jövőben? Az, *hogy kifejezett intellektusának fejlett világképét át meg átjárta a hitnek felülről származó sugallata.* Azt a tiszta, egyszerű világképet, amely az övé volt, forróvá izzította és lángoló istenszeretetté változtatta a szentlélek aláhulló tüze, amely neki nagy mértékben adatott. S ezáltal létrejött egy szintézis, *amely párját ritkítja a keresztény történelemben.* Ugyanis a keresztény világban látunk forró lelkeket, ezek azonban avult és elfogadhatatlan világképpel rendelkeznek, amely nem egyszer az evangélium gondolatvilágával ellenkezik. S látunk okos, kiművelt emberfőket, akik felismerik az evangélium igazi világképét, de teljesen hiányzik belőlük az isteni lélek harmata. A jövő vallásos embere egyik uton sem fog tudni járni. A jövő embere az evangélium után fog nyulni, ahonnan Jézus egyszerű világképe és forró istenszeretete (hite) sugárik feléje. A jövő a multa mutat, a múltban megjelent nagyszerű lélekre, akinek hite abszolút tökéletes volt, világképe pedig ha nem is tökéletes, de egyszerűségével irányt mutató. A jövő vallásos embere számára *ezt az evangéliumi egyszerűséget és hitmelegséget* ujtotta fel összekapcsolva egy személyben Dávid Ferenc. Ez az összekapcsolás, ez a szintézis a modern hívő vágya, amelynek ma még utjában állanak az összes történeti egyházak a maguk zavaros és fejletlen világképével. Másrészt pedig utjában állanak az u. n. „felvilágosodtak“, akik világképük józanságát hideg zuhanyként öntik nyakába az Isten forró szerelmére áhító, fölfelé lendülő vallásos lelkeknek.

A modern ember utjában ott áll Jézus és az ő hűséges, egyszerű követője Dávid Ferenc. Nem állítjuk és nem is állíthatjuk, hogy a jövőt Dávid Ferenc fogja formálni, mert az emberi történelem sorsa Isten kezében van. De azt sejtjük, azt érezzük, sok-sok bizonyágtételből kiolvashatjuk, hogy a jövőnek prófétája, isteni küldöttje, ki ismét vértanuságban vérzik el, dávid-ferenci típus lesz. Egy ember, egy hős, aki a modern ember világképe alapján szeret, forrón szeret s vállalja a keresztet, mert másképen szeretni, vagy másképen gondolkodni nem tud és nem is akar.

Dr. Iván László.

A felvilágosodásról.¹

Arról a szellemtörténeti nagy mozgalomról akarok beszélni, melyet a kulturtörténelem felvilágosodás néven ismer s amely időben több, mint két századot, a XVII. és XVIII-at, térben meg a kárpátoktól keletre eső terület kivételével majdnem egész Európát átfogja. Az eszmék e hullámváza kezdetét vette Angliában és Hollandiában, az áradat nemsokára átcsapott Franciaországba, ahol a legnagyobb és legzajgóbb hullámokat verte fel, onnan némileg csendesedve és szenvedélyességéből veszítve áttört a német határokon s mint késői hullámverés nálunk különösen a társadalmi és politikai közélet reformjára és javítására vonatkozó törekvésként jelentkezik, de csak a XVIII. század végén. Ezt a szellemi áramlatot a különböző világnézetű és pártállású gondolkodók és államférfiak a legellentétebben ítélik meg: a legnagyobb fokú elismerés mellett nem hiányoznak a gúnyos semmibevevés és lekicsinylés szavai sem. Annyi azonban bizonyos, hogy bármiként is foglaljunk állást e szellemtörténeti mozgalom értékelésében: ez volt az a hatalmas eszmei áramlat, az a szellemi élesztő, mely a XIX. század szellemi mozgalmái számára az utat előkészítette, még pedig előkészítette úgy és azáltal, hogy a teológia addigi egyeduralmát megtörve, a tekintélyhit és tisztelet alapjait megdöntve, az ész ábszolut uralmát deklarálta. A XIX. század hatalmas lendülete a szellemi munka minden területén elképzelhetetlen volna anélkül a szellemi pionirmunka nélkül, melyet a felvilágosítás végzett. És akárhogy is ítéljük meg ez eszmei mozgalmat, bizonyos, hogy a XVII. és XVIII. század legkiválóbb elméit, legmélyebb gondolkodóit nemcsak foglalkoztatta, de szellemüket érintette, megtermékenyítette s kifejlődésükre elhatározólag folyt be.

De hát mi is tulajdonképen az a felvilágosodás?

A német *Aufklärung* szó egyaránt jelent *felvilágosítást* és *felvilágosodást* is. A magyar nyelv e tekintetben gazdagabb, mert megkülönbözteti a két fogalmat. A felvilágosítás egy tervszerű munka vagy működés. A felvilágosodás ennek a munkának a gyümölcse

¹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület népszerű előadássorozatában 1930-ban tartott előadás.